

CENT ANYS D'ARRÒS, NATURA I PAISATGE A LES BASSES D'EN COLL (PALS, BAIX EMPORDÀ)

BALTASAR PARERA I COLL

MAS GELABERT

pres@arenalesdemar.com

Resum

Es presenta el passat present i futur de les basses d'en Coll, un espai natural protegit, amb camps d'arròs i en què es conjuguen la producció agrària, la conservació de la natura i la bellesa del paisatge. La riquesa dels materials on se situen fa que siguin uns terrenys de gran qualitat per a l'agricultura, i l'arròs n'és el principal conreu de manera secular. Al principi de segle xx, Pere Coll i Rigau va tornar a impulsar el conreu de l'arròs a la zona, que s'ha mantingut fins avui. L'any 1992, les basses d'en Coll s'incorporen al PEIN dins l'espai dels Aiguamolls del Baix Empordà i el 2000 se signa amb l'Ajuntament de Pals i el Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya un conveni de col·laboració per a la gestió i la conservació de la zona, pioner en la gestió d'espais naturals. Durant els darrers set anys s'ha dut a terme la gestió d'aquest espai, l'objectiu principal del qual, a banda de la investigació i la conservació, ha estat acostar a la societat el gaudi d'una àrea natural en un bon estat de conservació, projecte que s'ha fet realitat gràcies a la col·laboració eficaç entre els estaments públics i la iniciativa privada.

1. Introducció

Les basses d'en Coll estan situades al municipi de Pals (Baix Empordà) i formen part de l'espai d'interès natural (EIN) Aiguamolls del Baix

Empordà. Actualment són propietat de la companyia Arenales de Mar SA, empresa familiar que si bé fou fundada l'any 1963, té l'origen al final del segle XIX, quan Pere Coll i Rigau va adquirir l'heretat Arenales de Mar, que era propietat de Nemesio de Cabrera i Vidal, mitjançant escriptura pública autoritzada pel notari de la Bisbal Rossend de Pouplana i Ciurana. En aquell temps, aquesta finca era un immens arenal que ocupava tot el front marítim del municipi palenc. En aquest espai, Coll va plantar-hi més d'un milió de pins per a fixar les dunes i organitzar una explotació forestal. A l'extrem nord existien unes llacunes que s'aprofitaven per a la pesca i des de les quals se subministrava aigua als conreus d'arròs de l'entorn.

Aquestes llacunes, que tenen per topònim les basses de les Illes, es coneixen popularment amb el nom de les *basses d'en Coll*, en honor al seu primer propietari, Pere Coll i Rigau, personatge singular que —en tornar de Cuba— va contribuir eficaçment a la revitalització econòmica de la comarca reintroduint el cultiu de l'arròs. Les basses formen part d'un complex d'arrossars, aiguamolls i dunes que conformen un dels millors exemples de pacífica i eficaç convivència entre el medi ambient, l'agricultura i el lleure, com a resultat d'una estreta col·laboració entre l'empresa privada Arenales de Mar SA i les administracions públiques representades per l'Ajuntament de Pals i el Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya.

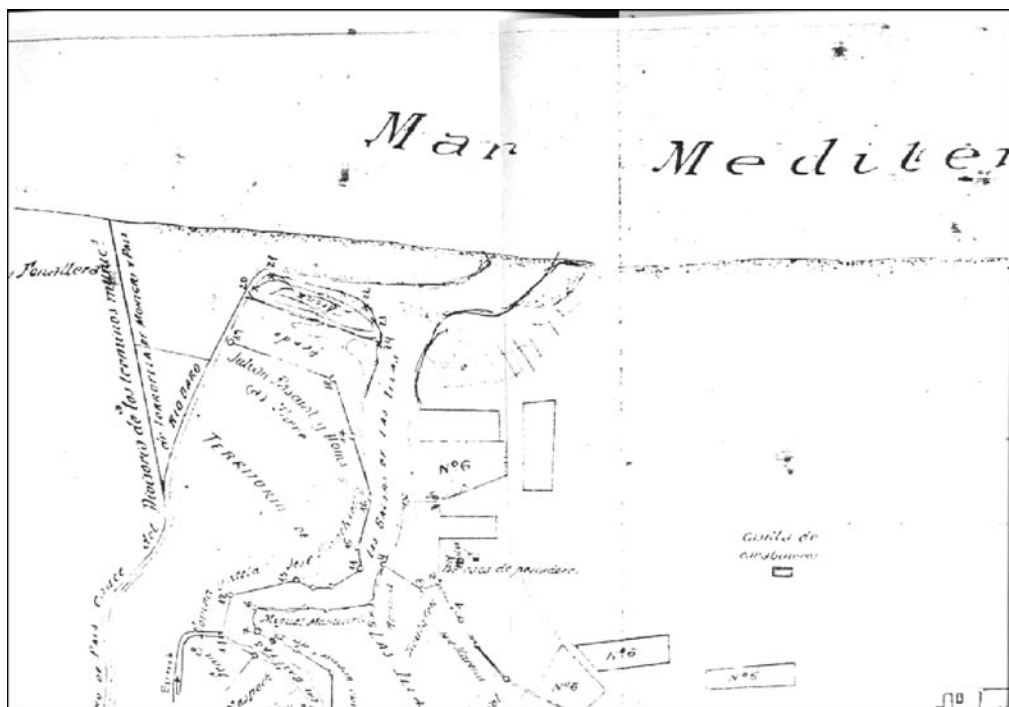

Figura 1. Plànol de les basses d'en Coll quan varen ser adquirides.

2. El marc geogràfic, hidrològic i geològic

Les basses d'en Coll es troben situades a la depressió de l'Empordà. Estan ubicades en una zona compresa entre el massís del Montgrí (situat a pocs quilometres cap al nord) i el massís de Begur i les Gavarres pel seu costat sud i sud-oest. A molts pocs metres cap a l'est hi ha la franja litoral de la platja de Pals, mentre que al seu costat occidental s'estén, terra endins, la conca del Ter.

A la part nord confronten amb la desembocadura del riu Daró (marge dret del rec de Moli de Pals), que actualment canalitza part de les aigües de l'esmentat riu fins a desembocar al mar, a la zona de la platja de Pals. El riu Daró recorre, en el tram final, la plana deltaica del baix Ter, que correspon a una zona totalment plana situada sota la cota 20 m, regada pels rius Ter i Daró.

Geològicament, aquesta plana al·luvial formada durant el Pleistocè superior (~ 20.000 anys), corresponia a una antiga vall amollada sobre dipòsits paleògens i neògens. De la mateixa manera que les altres planes empordaneses, la seva formació obeeix als diversos episodis de sedimentació fluvial i fluviodeltaica que s'han succeït amb el pas del temps per l'acció dels rius Ter i Daró i les rieres de Pals, Peratallada i Vulpellac. Els sòls que compo-

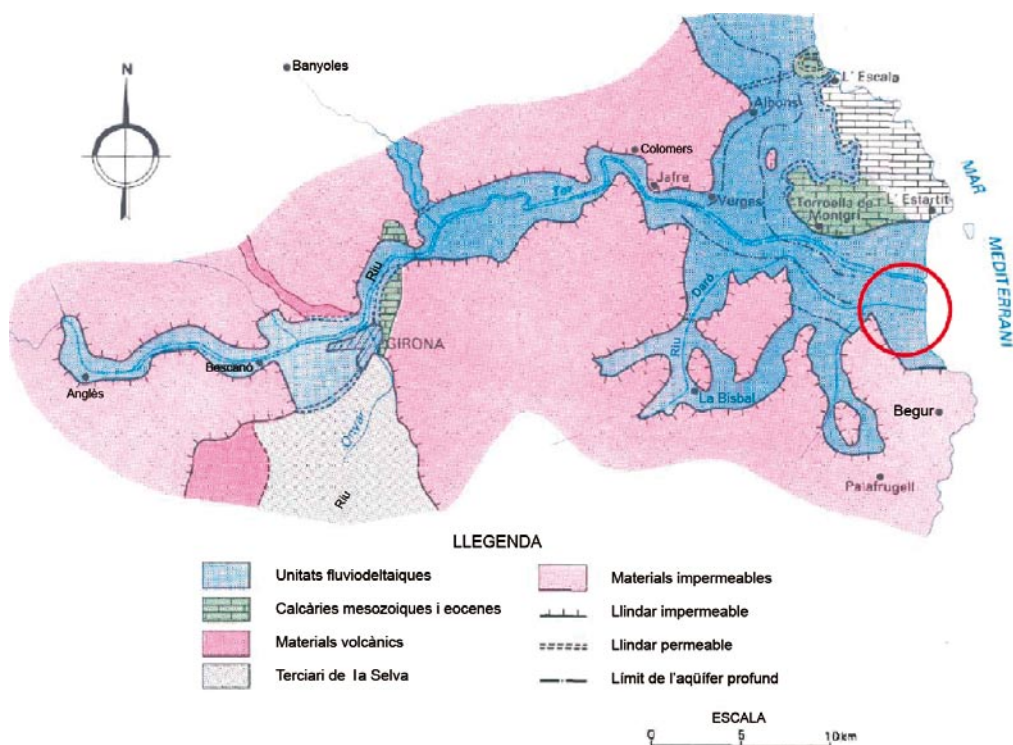

Figura 2. Esquema del subsistema del baix Ter (el cercle vermell indica la situació de les basses d'en Coll).

nen la plana, sòls de plana al·luvial, en general són calcaris amb argiles de tipus il·lític. Quan ens apropem al mar, aquests sòls incrementen el contingut d'argiles, llims i sals, i la textura esdevé més fina. La riquesa dels materials fa que aquests siguin uns terrenys d'una gran qualitat per a l'agricultura.

3. El conreu de l'arròs al baix Ter

3.1. Origen

El conreu de l'arròs a la zona del baix Ter està documentat des del segle xv, moment en què, mitjançant una concessió reial d'Alfons el Magnànim, es dona permís al senyor del Molí de Pals (antic castell de Sant Miquel), per a construir molins arrossers i sèquies per al regadiu d'aquest conreu. A partir d'aquell moment, i amb tot un seguit d'alts i baixos, la producció d'arròs es du a terme ininterrompudament. Durant el segle xviii, l'arròs va ser cabdal, atès que la població de la regió va augmentar d'una manera significativa; va ser l'època de les dessecacions d'estanys: Boada, Marisc, Belcaire, etc. Es calcula que, en aquell moment, es dedicaven més de 6.500 ha al conreu d'aquesta gramínia, amb nou molins dedicats a la transformació del producte. A partir del final d'aquell segle, es passa per una fase de recessió per un seguit d'aldarulls i conflictes que es generen a la zona, en part per les condicions sanitàries i d'afectació de la salut que comporta aquest conreu, i que fan que al principi del xix una reial ordre en prohibeixi definitivament el conreu, malgrat que el botànic valencià Antoni Josep Cabanilles adverteixi que no presenta problemes per als cultivadors.

3.2. Pere Coll i Rigau i la reactivació del conreu de l'arròs

A la primeria del segle xx, el conreu de l'arròs a l'Empordà va donar un gir significatiu de la mà de Pere Coll i Rigau, fill de Torroella de Montgrí, on va néixer el 1854. De molt jove va anar a fer les Amèriques i, en tornar de Cuba, on va fer fortuna amb els llumins i el tabac, va comprar a Pals, l'any 1894, el mas Gelabert i unes vessanes adjacents força improductives, atesa la salinitat del sòl. A la mateixa propietat hi havia tot un seguit d'aiguamolls i closos abandonades. Pere Coll va decidir reconvertir les finques en camps d'arròs. Aquesta iniciativa va generar molta feina per la quantitat de mà d'obra que es necessitava per a la producció. A més, la gran aportació del moment al conreu de l'arròs va ser el sistema de circulació constant de l'aigua a les parcel·les on es plantava, ja que d'aquesta manera s'evitava un mal endèmic de les zones humides: el paludisme. Paral·lelament a l'inici del cultiu de l'arròs, un segment de la població de Pals es va manifestar en contra dels nous conreus. Es va iniciar una campanya de desprestigi del conreu que va tenir episodis fins i tot de violència. Tot i això, el 1900 es va concedir la Reial ordre de foment per a la plantació de l'arròs. Altres masos propers demanaren també poder plantar arròs. Semblava que l'arròs començava a reactivar-se, però el 1907 va arribar una reial ordre en què es prohibia fer arròs a tota la comarca. Coll, promotor de la iniciativa, no va fer cas d'aquesta ordre i final-

ment l'afer va acabar en el moment en què els liberals varen prendre el govern i es va revocar l'ordre de prohibició. Segons cita Josep Pla a Pere Coll i Rigau i la història de l'arròs de Pals, de la seva sèrie Homenots, «El triomf del senyor Coll fou total». El topònim original de les basses d'en Coll i totes les feixes adjacents era el de basses de les Illes. Com el seu nom indica, les illes eren tot un seguit de terrenys irrigats situats a prop de cursos d'aigua i que de vegades quedaven aïllats entre si; mica en mica es va anar guanyant terreny i en aquestes illes i es van fer cada vegada més grans. El canvi de topònim de la zona és degut a la figura de Pere Coll i Rigau, la persona que va reactivar l'arròs a l'Empordà.

3.3. La continuació del conreu i les noves perspectives

El conreu de l'arròs va continuar a Pals i als municipis propers durant la primera meitat del segle xx, fins que un nou punt d'inflexió arriba novament de la mà de la família Coll. Al 1953, una néta de Pere Coll, amb el seu marit Baltasar Parera Vilar, importen des dels Estats Units la primera recol·lectora automotriu —Massey Harris—, i van mecanitzar el procés de recol·lecció de l'arròs, que fins en aquell moment es feia manualment. Aquest procés de mecanització va ser pioner a Espanya i va esdevenir una millora de les explotacions arrosseres.

Des que Pere Coll i Rigau va reiniciar la producció d'arròs a la zona de Pals, el conreu va anar en augment; al principi del segle (1905) es conreava una superfície d'aproximadament 700 ha; en endavant la superfície d'arrossars davalla fins a estabilitzar-se en unes 200 ha, fins al període de la Guerra Civil. Durant la postguerra s'observa un increment important del conreu, amb valors de fins a 1.500 ha a mitjan anys cinquanta. A partir d'aquest moment hi ha un punt d'inflexió i s'inicia una davallada acusada de la superfície conreada, que arriba al punt crític de 1979, moment en què només es van conrear 10 ha. En endavant la producció va anar augmentant i n'és un catalitzador la incorporació d'Espanya a la Unió Europea, amb els avantatges que això va comportar per als agricultors quant a les ajudes a la producció. Actualment es conreen unes 700 ha, però amb un increment notable del rendiment per hectàrea. Curiosament, avui s'està conreant la mateixa superfície conreada d'arròs que al 1905. Al mateix temps que el conreu de l'arròs davalla als anys setanta, una nova indústria apareixia a la Costa Brava: el turisme. Els descendents de Pere Coll combinen el conreu de l'arròs amb aquesta nova oportunitat de negoci.

4. El turisme i el lleure

Tot i que els primers turistes arriben a la Costa Brava (mot donat a aquest sector del litoral l'any 1908) als anys trenta, amb la presència d'alemanys a la vila de Tossa, no és fins als anys seixanta, després del parèntesi de la Guerra Civil, que el fenomen del turisme comença a esdevenir potent. En aquest sentit, l'any 1966, Baltasar Parera Vilar, casat amb Rosa Coll, neboda de Pere Coll, acaba la construcció del camp de golf de Pals, que esdevindrà el més antic de la Costa Brava. Amb la construcció d'aquest equipament turísticoesportiu, la

família Coll inicia tot un seguit d'infraestructures turístiques a la zona. A l'any 1976 s'acaba la construcció dels apartaments Golf, l'any 1982, el càmping Playa Brava, i el 1991 s'inaugura l'hotel La Costa****. Sempre sense abandonar el conreu de l'arròs, els descendents de Pere Coll combinen el negoci del turisme amb l'arròs.

Figura 3. Les basses d'en Coll als anys seixanta (vol del 1960).

5. El medi ambient

Les basses d'en Coll formen part de les finques arrosseres litorals de Pals, en què també hi ha zones humides i dunes litorals, amb un bon estat de conservació. Els camps d'arròs són totalment compatibles amb la resta de zones humides; de fet, els arrossars es poden interpretar, des d'un punt de vista biològic, com ecosistemes aquàtics temporals. L'elevada temperatura que assoleix l'aigua dels camps d'arròs durant el procés de producció (18-25 °C) fa que s'hi estableixin tot un seguit d'organismes i, per tant, s'inicia el procés tròfic. Fins i tot s'ha definit la comunitat vegetal de l'arrossar *Cypero-Ammannietum coccinae*, la màxima esplendor de la qual arriba durant els mesos d'agost i setembre. A la part superior de la cadena alimentària les aus troben en aquests conreus els recursos necessaris per a la

Figura 4. Biodiversitat dels camps d'arròs.

supervivència, especialment en els períodes migratoris. Molts estudis en aquest àmbit així ho destaquen. És important destacar la comunitat d'ocells que utilitzen l'arrossar i la seva àrea d'influència per a bastir els nius. El fet que els camps d'arròs estiguin situats prop de zones humides té una implicació directa en l'aportació hídrica d'aquests ecosistemes. Amb l'aportació de l'aigua del desguàs dels camps d'arròs, amb una càrrega important de nutrients i sediments, es mantenen amb aigua certs sistemes d'aiguamoll que atesa l'eixutesa estival del clima mediterrani romandrien secs durant aquests mesos de precipitació mínima i insolació màxima.

El sector d'aiguamolls a les basses d'en Coll el conformen la bassa gran i el sector més proper aquesta, la fisonomia actual de la qual és la d'un extens canyissar esquitxat per taques de bosc de ribera. La zona definida com aiguamolls ocuparia aproximadament prop de 15 ha. Atès el caràcter d'ambient a mig camí entre terrestre i aquàtic, a l'interior, s'hi desenvolupen cadenes alimentàries que abasten des d'una munió d'invertebrats fins a mamífers i un bon nombre d'aus que utilitzen aquests ecosistemes per a dur a terme la reproducció a la primavera i com a refugi durant les migracions i l'hivern.

Les dunes situades a la franja litoral són ambients que han sofert una regressió extrema i que a les basses d'en Coll encara romanen com a veritable testimoni del que en una altra època foren aquests immensos arenals. Els ambients dunars estan considerats hàbitats en què les plantes pateixen un elevat estrès i, per tant, han desenvolupat tot un seguit d'es-

estratègies per a la supervivència en aquests medis extrems. En el gradient de comunitats vegetals que es desenvolupen a les dunes es troben tot un seguit de poblaments animals molt adaptats també a aquest complex medi. El bosc de ribera se situa al tram final del rec del Molí i és compost per freixes (*Fraxinus angustifolia*), oms (*Ulmus minor*), tamarius (*Tamarix sp.*), i àlbers (*Populus alba*), principalment. L'aportació hídrica del bosc de ribera resta assegurada durant tot l'any, ja que tant el rec del Molí com les sèquies i els canals que conformen el sistema d'arrossars porten aigua al llarg de l'any, atès que les mesures agroambientals que regeixen als arrossars així ho requereixen. Aquests ambients contenen força espècies vegetals rares en el context català, com ara la lleterassa palustre (*Euphorbia palustris*).

6. La protecció de les basses d'en Coll i la cogestió d'un espai natural

L'any 1985, la família Coll aporta la finca on es troben les basses d'en Coll al capital social de l'empresa Arenals de Mar SA, que passa a ser la propietària de bona part de l'espai. La propietat mostra un interès manifest per la participació de la gestió de l'espai protegit atès que pot esdevenir un atractiu turístic per a Pals i el Baix Empordà, alhora que preserva un territori fràgil i escàs. Així, a l'any 1992, se signa el Protocol per a la consolidació i conservació de la zona de les basses d'en Coll. En són signataris el Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya, l'Ajuntament de Pals i Arenals de Mar SA. Aquell mateix any s'aprova el PEIN (Pla d'Espais d'Interès Natural), un pla territorial sectorial que ja estableix la Llei 12/1985 d'espais naturals i que inclou les basses d'en Coll dins l'Espai d'Interès Natural dels Aiguamolls del Baix Empordà. L'any 1999 els propietaris demanen la declaració de Reserva Natural Parcial de les basses d'en Coll, i ells mateixos en són els promotors, tal com s'esmenta que es pot fer a la Llei 12/1985 d'espais naturals. D'aquesta manera es converteix en un espai natural protegit de promoció privada, el primer a Catalunya d'aquestes característiques.

Al final del 1999, el Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya endega el programa Natura Viva; una de les finalitats d'aquest programa era incentivar la població civil per a la participació en la gestió dels espais naturals protegits. La idea estava adreçada a ens locals, ONG i sector privat, i estava enfocada de tal manera que totes aquestes entitats prenguessin part en aquest nou model de col·laboració en la gestió; d'aquesta manera s'introduïa el concepte de gestió compartida o cogestió. Fruit del programa es va signar, l'any 2000, un nou conveni per a la protecció de les basses d'en Coll de Pals. Els tres signataris del protocol de 1992 —Ajuntament, Departament de Medi Ambient i l'empresa propietària—, signen aquesta vegada el Conveni de col·laboració per a la protecció, conservació i millora de les basses d'en Coll. Aquest document estableix un marc de treball amb tot un seguit de drets i deures per a cada una de les parts, però és la propietat la que pren una part important de la gestió de l'espai. Aquest document introduïa la figura de l'empresa privada com a promotora de la gestió d'un espai natural.

Figura 5. Fotografia actual de les basses d'en Coll.

Un cop signat el conveni, es varen endegar tot un seguit d'actuacions per fer-lo efectiu. Un dels punts forts establerts va ser la potenciació de l'ús públic i la realització de tasques relacionades amb l'educació ambiental. En aquest àmbit, per a l'estiu de 2001 es van preparar tot un seguit d'equipaments i infraestructures per al públic: es va habilitar un centre d'informació on s'atén als visitants, es varen arranjar camins i col·locar plafons indicadors i interpretatius dels principals ambients, i es va construir un mirador panoràmic. Quant a educació ambiental, es van posar en marxa tot un seguit de tallers per a nens amb activitats relacionades amb el medi natural, així com la celebració d'esdeveniments de sensibilització ambiental (Dia Mundial dels Ocells, etc.), que han tingut molt de ressò a la comarca. Paral·lelament, durant tot l'any es fan tot un seguit de visites amb diversos col·lectius (escoles, universitats, estudiants de cursos específics del medi ambient, etc.), així com visites guiades durant l'estiu per als visitants. En definitiva, el projecte de gestió de les basses d'en Coll ha estat un èxit per l'eficax col·laboració entre l'Administració i la iniciativa privada, i s'han assolit els objectius proposats al conveni de col·laboració. A hores d'ara, resta pendent la incorporació de les basses d'en Coll dins l'àmbit del Parc Natural del Baix Ter, que sembla ser que es convertirà en una realitat a partir de l'any 2008.

7. Conclusions

Les finques de les basses de les Illes i les adjacents al mas Gelabert de Pals, zones humides definides com a insalubres al final del segle XIX, han viscut, al llarg del segle XX, una transformació intensa. Fins i tot el seu topònim, definidor de la fisonomia del paisatge, canvia; de basses de les illes a les basses d'en Coll, en honor a Pere Coll i Rigau, reactivador del conreu de l'arròs a l'Empordà al principi del passat segle. Les propietats han anat passant de generació en generació, i el denominador comú ha estat l'interès en el conreu de l'arròs fins als nostres dies, que es combina amb l'activitat turística. Actualment, hom troba la conjugació d'explotacions agràries d'arròs, equipaments turístics i espais naturals protegits en un perfecte equilibri. A dia d'avui es pot establir que a les basses d'en Coll s'ha sabut acostar a la societat el gaudi d'una àrea natural protegida mitjançant la col·laboració entre els estaments públics i el sector privat, i n'han resultat una gestió eficaç i innovadora que ha mantingut un conjunt de zones humides en un bon estat de conservació.

Bibliografia

BARRIOCANAL, C.; GESTI, J. (2004), «Ecosistemes: ecosistemes dunars». A: QUINTANA, X.; MARÍ, M. (ed.), *Els aiguamolls del baix Ter*, Torroella de Montgrí, Papers del Montgrí, edició especial.

BARRIOCANAL, C.; PARERA, B. (2004), «Ecosistemes: els arrossars». A: QUINTANA, X.; MARÍ, M. (ed.), *Els aiguamolls del baix Ter*, Torroella de Montgrí, Papers del Montgrí, edició especial.

CECAM (2007), «Funcionament hidrogeològic de les basses d'en Coll (Pals)». [Informe inèdit]

PARERA, B. (2003), *L'arròs de Pals. Del camp a la cassola*, Girona, Edicions Baix Empordà.

PLA, J. (1970), *Homenots, segona sèrie*, Barcelona, Destino.